

Adalékok a hajdúdorogi püspökség 1940 utáni észak- erdélyi jogkiterjesztéséről folytatott közvetlen tárgyalások történetéhez

SÁRÁNDI TAMÁS

MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

1940-ben Észak-Erdély visszacsatolásával kb. 1 millió román hívővel – $\frac{3}{4}$ -e görögkatolikus, a többi ortodox – és 1918-hoz képest megsokszorozott egyházi intézménnyel gyarapodott az ország, ami új kihívások elé állította a magyar kormányzatot és egyházi vezetést, beleértve a hajdúdorogi püspökséget is. Az észak-erdélyi görögkatolikus hívek 1940–1944 közötti helyzetét elsősorban politikai/nemzetiségpolitikai kérdésnek tekintjük, mivel a hívek szándéka és lelki szükségletei másodlagos kérdésnek számítottak. A magyar kormányzatnak sikeres revízió esetére világos elképzelései voltak az erdélyi nemzetiségi egyházakkal kapcsolatban. Nemzeti egyházak létrehozásában és kiterjesztésében látta a megoldást, amely gyengítené és éket verne a magyar államhatalom szemében monolit tömbként jelentkező román egyházi struktúrába. Ez részben a dualizmus korában jelentkező magyarbarát egyházi mozgalmak felélesztését és továbbvitelét jelentette, azzal a különbséggel, hogy 1918 előtt ezek legfőbb célja az elért asszimilációs sikerek megóvása volt, míg 1940-et követően nemcsak a magyar/magyarrá lett hívek védelme, hanem további asszimilációs eredmények elérése vált elsőrendűvé. A görögkatolikus egyház esetében a cél a hajdúdorogi püspökség joghatóságának kiterjesztése, esetleg újabb egyházközségek hozzá csatolása lett volna, ez azonban nem valósulhatott meg a Vatikán támogatása nélkül. Az ortodox egyház esetében egy autokefál magyar ortodox egyház létrehozása volt a cél, azonban a román ortodox egyház és állam ellenállása miatt ez is megghiúsult.

A román görögkatolikus püspökségek helyzete 1940–1944 között

A második bécsi döntés révén visszacsatolt területeken a görögkatolikus egyház számított a legnépesebb felekezetnek. Az 1941-es népszámlálás tanúsága szerint több mint 960 ezer híve volt, a román lakosság 89%-a tartozott ezen felekezethez.¹ A görögkatolikus egyház 1940–1944 között két egymástól elkülönülő részből állt: a hajdúdorogi és munkácsi püspökségből, amelyek Esztergom alá tartoztak, valamint az észak-erdélyi román püspökségekből (szamosújvár-kolozsvári, nagyvárad és máramarosi), amelyek hivatalosan továbbra is a balázsfalvi érsekségnek voltak alárendelve, és közvetlenül a Vatikán alá tartoztak. Emellett még a visszacsatolt területen feküdt az érsekség egy része, amely a tágabb értelemben vett Székelyföldet jelentette. A magyar kormány távlati célja ezen széttöredezettség megszüntetése és egy egységes görögkatolikus egyház létrehozása volt, amely Esztergomnak van alárendelve. Ennek első lépése lett volna a hajdúdorogi püspökség joghatóságának kiterjesztése Észak-Erdélyre. A Vatikán álláspontja az volt, hogy a háború ideje alatt nem módosítja az egyházi határokat. Azokban az esetekben, amikor az új határ kettévágta a püspökségeket, helynököket kellett kinevezni és azok útján adminisztrálták az átcsatolt területeket. Az elképzelések kibékítése lehetetlen feladatnak tűnt, így megindult a kötélhúzás és a kompromisszumok sora, amelyek révén a Vatikán igyekezett mindkét felet kielégíteni.

A nagyvárad püspökséget 1774-ben alapították, az élén álló püspököt, Valeriu Traian Ferentiu 1913-ban szentelték püspökké. Látszólag nem tornyosult akadály a püspökség működése elé. A püspökség területe Bihar és Szatmár megye déli részére terjedt ki, így döntő része visszakerült, azonban a püspökség vagyonát jelentő belényesi uradalom Romániánál maradt.

1 *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (Országhatáron kívüli terület).* Budapest, 1990. 6–7. A folyamatos menekülés és vallásváltoztatás miatt sem a román lakosság, sem a görögkatolikus hívek pontos száma nem ismert, előbbi általában 1 millió főre becsüljük, a görögkatolikusokét pedig 7–800 ezerre. A görögkatolikus egyház saját statisztikája szerint a hívek száma 1,1 millió főnél is több volt, ez túlzásnak tűnik. Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Kirendeltsége], Fond 112 Protopopiatul greco-catolic Târgu-Mureș [Marosvásárhelyi görögkatolikus esperesség iratai], (továbbiakban DJMS-Protopopiat). Észak-erdélyi görögkatolikus egyház statisztikája. 1944. március 11. dos. 1929/1944. 32–33. f. A balázsfalvi érsekségnek kb. 100 ezer, a máramarosi és nagyvárad püspökségnek kb. 250–250 ezer híve lehetett, a többi a szamosújvári püspökséghez tartozott.

1940. augusztus 22-én Ferențiu püspök részt vett egy pártértekezleten, ahol a jelenlevők aggodalmukat fejezték ki a magyar-román tárgyalások miatt, és hangot adtak nemtetszésüknek az esetleges népcserével kapcsolatban. A megoldást a fegyveres ellenállásban látták. Az ülés végén ilyen értelmű táviratot küldtek Valer Pop miniszternek, a román delegáció vezetőjének, amelyet aláírt a püspök mellett Ioan Suciú segéd-püspök és Nicolae Popovici ortodox püspök is.² Ezt követően – saját bevallása szerint – Ferențiu augusztus 24-én Belényesre utazott a püspökség ügyeinek a rendezéséért, és ott érte a bécsi döntés híre, akárcsak a magyar hadsereg bevonulása. A nagygyűlésen való részvétel és a bécsi döntés elleni tiltakozás miatt a magyar hatóságok úgy érezték, hogy Ferențiu püspök kompromittálta magát és a püspöki tisztséget, ezért ürügyet kerestek a tőle való megszabadulásra.³ Mivel sem a püspökség alapítása, sem a püspök személye ellen nem lehetett elfogadható érvet felhozni,⁴ a magyar hatóságok abba kapaszkodtak, hogy Ferențiu valójában román állampolgár, mivel a bécsi döntés kihirdetésekor Belényesen volt a lakhelye, és nem optált Magyarország javára.⁵ A magyar hatóságok feltehetően Ferențiu kiutasításával akarták megoldani az ügyet,

- 2 A Nemzeti Párt nagyváradi csoportja tiltakozó gyűlést tartott a határmódosítás kérdésében. *Néplap* 1940. aug. 26. Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban EPL), C. D/C, 5945/1941. Ferențiu későbbi bevallása szerint vármegyei értekezleten vett részt, és nem írta alá a táviratot. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), K 149 Belügyminisztérium rezervált iratai (a továbbiakban K 149), Ferențiu püspök levele a Belügyminisztériumnak, 1941. máj. 24. 1941, 6. tétel, 104. doboz, 1941-6-5463. 43–47. f.
- 3 A magyar hatóságok szerint Ferențiu a magyar megtorlástól tartva a bécsi döntés hírére távozott Belényesre, és csak a magyar hatóságok engedékenységét látva döntött a visszatérés mellett. Emellett felhozták ellene, hogy mindig szélsőségesen nacionalista volt, és 1918-ban elsőként tiltotta meg a császár személyéért való imádkozást, illetve az 1930-as éveken aktívan részt vett az antirevizíós mozgalomban. MNL OL K 149, Nagyváradi rendőrség jelentése a Belügyminisztériumnak Ferențiu püspökről. 1941. jan. 20. 1941, 6. tétel, 104. doboz, 1941-6-5463. 41–42. f. Ezzel szemben Hlatky Endre, Bihar vármegye főispánja szerint Ferențiu művelt, világlátott ember, ő az egyedüli román, aki tett valamit a város érdekében a két világháború között, fejlesztette a püspökséget, iskolát alapított, bérházat épített. MNL OL K 305 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Töredék iratok (a továbbiakban K 305), Hlatky Endre jelentése a Miniszterelnökségnek Ferențiu püspökről. 1941. aug. 7. 4. doboz.
- 4 A szamosújvári püspök mellett a nagyváradi is felsőházi tagságot kapott, azonban nem vette át. MNL OL K 63, Külügyminisztérium Politikai osztályának iratai (továbbiakban K 63), Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.
- 5 Az érvelés nem állja meg a helyét, Ferențiu csak látogatóban volt Belényesen. Állandó lakhelye Nagyváradon volt, így a bécsi döntés értelmében automatikusan megkapta a magyar állampolgárságot.

azonban a kínos epizód elmaradt, mivel 1941. június 5-én meghalt Alexandru Nicolescu balázsfalvi érsek és a Vatikán őt nevezte ki adminisztrátorként a helyére, ugyanakkor megtartotta a nagyváradi püspöki címét is.⁶ Ferențiu 1941. augusztus 14-én végleg elhagyta az ország területét, Romániába távozott. Az egyház szabályai szerint Ioan Suci püspök-helyettesnek kellett volna a helyébe lépnie. A magyar kormány azonban az ő személyét sem fogadta el, egyrészt ő is aláírta a bécsi döntés ellen szóló táviratot, másrészt magyarul sem beszélt. Így kompromisszumként Suci végig Nagyváradon maradhatott, de a nagyváradi püspökség igazgatását is Iuliu Hossu szamosújvári püspök vette át püspöki adminisztrátorként.⁷

A máramarosi püspökséget 1918 után, a román konkordátum révén hívták életre. A püspökséget hivatalosan 1930 júniusában alapította XI. Pius pápa a Solemni conventione bulla által, élére Alexandru Rusu, korábbi balázsfalvi kanonok került. A püspökség Szatmár megye északi részét, Máramaros megyét és az ún. bukovinai rutén vikariátusságot foglalta magába.⁸ Így a hívek nagy része Magyarországhoz került, Rusu püspök bevallása szerint a püspökség 250 egyházközségből és kb. 360 ezer hívőből állt.⁹ A magyar kormány álláspontja az volt, hogy nem ismer el

6 MNL OL K 149, Vallás és Közoktatásügyi Miniszter levele a Belügyminiszternek Ferențiu érseki adminisztrátorrá történt kinevezéséről. 1941. aug. 11. 1941. 6. tétel, 104. doboz, 1941-6-5463. 52–53. f.

7 Egyes információk szerint Ferențiu egészségi okokra hivatkozva vissza akart vonulni, helyettesévé Suciut nevezték ki, akit fel is szenteltek a bécsi döntés előtt. Ferențiu nem őt szerette volna utódjának, azonban a nagyváradi kanonokok rossz viszonyban voltak a püspökkel, aki szerintük elherdálta a püspökség vagyont. A magyar információk szerint Suci sokkal inkább exponálta magát az antirevizíós mozgalomban, mint Ferențiu. Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza (továbbiakban GKPL), Feljegyzés az észak-erdélyi görögkatolikus megyék újjárendezéséről. 1942. I-1-a. 433/1942. Román források nem erősítik meg ezen információkat, Suciúnak nem volt sok kötődése a nagyváradi püspökséghez, mivel csak 1940 nyarán nevezték ki segédpüspöknek. Ezt megelőzően a balázsfalvi teológián tanított. Tevékenységére vonatkozóan lásd: VASILE CIUBĂNCAN: *Episcopul auxiliar dr. Ioan Suci martir al bisericii române unite cu Roma* [dr. Ioan Suci segédpüspök, a román görögkatolikus egyház mártírja]. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, 8 (2008) 1. sz. 199–220.

8 A rutén vikariátusságot, amely a bukovinai rutén híveket és a munkácsi püspökségből Románia területén maradt 11 egyházközséget foglalta magába, 1922-ben hozták létre. Utóbbiakat 1930-ban a máramarosi püspökséghez csatolták, azonban megtartották különállásukat.

9 Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Kirendeltsége], Fond 180 Episcopia greco-catolică Maramureș [Máramarosi görögkatolikus püspökség levéltára], (továbbiakban DJMM-Episcopia). Rusu püspök levéltervezete Rotta budapesti nunciusnak a püspöksége helyzetéről. 1940. szept. 18. dos. 297/1940. Az adat az 1930-as évekre vonatkozik, a menekülések és

semmilyen egyházi változást, amely 1918 után történt, arra hivatkozva, hogy azokról nem fogadott el törvényt a magyar parlament. A magyar kormány kezdeti elképzelése az volt, hogy kezdeményezni fogja a máramarosi püspökség megszüntetését, a hajdúdorogi és munkácsi egyházközségeket csatolják vissza eredeti püspökségükhöz, a megmaradt részt pedig csatolják a nagyváradihoz.¹⁰ A Vatikán – elsősorban Eugène Tisserant, a Keleti Kongregáció titkára¹¹ – azonban ragaszkodott a máramarosi püspökséghez, egyrészt mivel az a Romániával kötött konkordátumnak is része, másrészt a Romániával való jó viszony fenntartásának kulcsa volt. A magyar kormány az erdélyi római katolikus püspökségek helyzetének rendezéséért cserébe hajlandónak mutatkozott az elismerésre.¹² Rusu püspök személye ellen kezdetektől nem volt kifogása a magyar kormánynak, hiszen információi szerint napi politikai ügyekkel soha nem foglalkozott és többször felszólalt a szélsőségesek ellen.¹³ Így a máramarosi püspökség megmaradásához a Vatikán ellenállása mellett nagyban hozzájárult Rusu püspök személye is. Rusu püspök ugyanakkor meglepő nyitottságot mutatott a magyar hívek irányába: egyrészt kezdetől elismerte létüket,¹⁴ másrészt elképzelhetetlennek tartotta, hogy püspöksége alá továbbra is magyar hívek tartozzanak.¹⁵ A kezdeti ígéretek ellenére a püspökség helyzete megoldatlan maradt, a magyar kormányzat végig lebegtetette a kérdést, de megoldás nem született.¹⁶

áttérések miatt a hívek száma lényegesen kisebb lehetett.

- 10 MNL OL K 63, Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.
- 11 Ugyanebben az időben Tisserant bíboros Rusu püspököt levelében megnyugtatta, hogy a Keleti Kongregáció nyomon kíséri a püspökség helyzetét. DJMM-Episcopia, Tisserant bíboros levele Rusu püspökhöz a püspökség helyzetéről. 1940. okt. 5. dos. 297/1940. 2. f.
- 12 EPL, Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium előterjesztése a Külügyminisztériumnak az erdélyi katolikus egyház ügyeivel kapcsolatban. 1940. okt. C. D/C, 5945/1941.
- 13 EPL, Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útról. 1940. szept. 10. C. D/C, 5945/1941. Később rendőrségi forrás is megerősítette, hogy Rusu püspök ellen „politikai rendészeti” szempontból nem találtak kifogást. MNL OL K 28, Miniszterelnökség Nemzeti- és Kisebbségi Osztályának iratai (továbbiakban K 28), Rendőrség nagybányai kapitányságának jelentése Rusu püspökről. 1942. márc. 26. 84. csomó, 139. tétel, 1942-D-19125. 524. f.
- 14 Bevallása szerint a magyar hívek száma 8800 körül lehetett, az uralomváltás következtében felemelkedett 12 ezerre. DJMM-Episcopia, Rusu püspök levéltervezete Ritter érsekhez. 1942. jún. dos. 4/1941. 47–65. f.
- 15 Rusu hajlandónak mutatkozott visszaadni az egykor Hajdúdoroghoz tartozott egyházközségeket és a rutén egyházközségeket is, cserébe a munkácsi püspökséghez tartozó román egyházközségekért. DJMM-Episcopia, Rusu püspök francia nyelvű levéltervezete Tisserant bíboroshoz. 1941. febr. 1. dos. 298/1940. 7–14. f.
- 16 A román kormányzat szerint a püspökség megmaradása Ritter érsek erdélyi útjának

A kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus püspökség helyzete volt a legrendezettebb. A püspökséget a 19. században alapították, püspökét, Iuliu Hossut pedig 1917-ben szentelték fel, így működése ellen sem emelt kifogást a magyar kormány. Hossu püspök Magyarországon – egyedüli román püspökként – megkapta a felsőházi tagságot, amit el is fogadott, és rendszeresen részt vett a püspökkari konferenciákon is.¹⁷ Hossu püspök megítélése mégsem volt pozitív. Kifogásolták, hogy aktívan részt vett a gyulafehérvári nagygyűlés megszervezésében, a Gyulafehérvári Határozatokat ő olvasta fel. Hossu nagy tekintélynek örvendett, ő volt a rangidős püspök (1942-ben ünnepelte püspökké választásának 25. évfordulóját), és őt tekintették az észak-erdélyi román kisebbség vezetőjének.

A legsajátosabb román görög-katolikus egyházi szervezet a visszacsatolt területen a Marosvásárhely központtal megszervezett székelyföldi vikariátusság lett. Ez valójában a balázsfalvi érsekség része volt, de mivel az érseki központ nem került vissza, Nicolescu érsek még a bevonulás előtt Iosif Pop marosvásárhelyi esperest¹⁸ nevezte ki a vikariátusság élére. A magyar kormány elfogadta az elvet, hogy a kettévágott püspökségek helynökök útján kormányozzák az elcsatolt területeket, azonban nem értett egyet a balázsfalvi érsek cselekedetével, mivel elképzelése szerint a székelyföldi egyházközségeket visszacsatolták volna

köszönhető. A román titkosszolgálat (SSI) jelentése szerint Serédi prímás többször is közbenjárt a püspökség megszüntetése érdekében. Amikor a Vatikán által kiküldött bizottság a helyszínen megvizsgálta a helyzetet, megállapította, hogy a magyar kormány célja csak a román hívek asszimilálása, ezért a pápa elállt a visszacsatolástól. Arhivele Națională Istorică Centrale [Román Történeti Levéltár], (a továbbiakban ANIC), fond 2379 Președinția consiliului de miniștri. Serviciul Special de Informații [Román Minisztertanács. Román titkosszolgálat] (továbbiakban fond 2379) SSI tanulmány: Magyarok akciói a románok kiirtására. 1944. május., dos. 43/1940. 154–283. f.

- 17 1940–1944 között nyolc püspökkari konferenciát tartottak, Hossu ezek közül heten vett részt, ő képviselte a román görögkatolikus egyházat a magyar egyházzal szemben. GERGELY JENŐ: *Az erdélyi görögkatolikus román egyház. Regio*, 2 (1991) 3. sz. 103.
- 18 Névezettség miatt a szakirodalom gyakran összekeveri Iosif Poppal, a szentjebbi apáttal, pl. Gergely Jenő is. GERGELY: *Az erdélyi görögkatolikus*, 103. Iosif Pop szentjebbi apátot a katonai hatóságok kiutasították, a kormány pedig lépéseket tett a Vatikánnal, hogy vonják meg tőle a címet is. MNL OL K 63, Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f. A székely vikariátusság élére kinevezett Iosif Pop (1896–1985) Budapesten végezte a teológiát, 15 éven át Gáltón volt pap, majd 1937-ben marosvásárhelyi esperessé nevezték ki. 1948-ban letartóztatták, öt évet ült börtönben, majd haláláig visszavonultan élt Marosvásárhelyen. CORNEL SIGMIREAN: *Iosif Pop: Credința și posteritate* [Iosif Pop: Hit és az utókor]. *Libraria*. 3 (2004) 3. sz. 326–328.

Hajdúdoroghoz.¹⁹ A vikariátusság területe a négy székely megyét foglalta magába, mintegy 160 egyházközséget, és kb. 100 ezer hívet.²⁰ Iosif Pop nem tűnt a legalkalmasabb jelöltnek, a bevonulás után ő is a menekülés mellett döntött, majd az érsek tanácsára maradt, és vállalta a megbízatást. Szándékát később is megismételte,²¹ az egyházi vezetés azonban végig kitartott mellette, Serédi prímás is meghívta a püspökkari konferenciákra.²² A Székelyföld abban is különbözött a többi püspökségtől, hogy itt volt a legnagyobb nyomás a hatóság részéről, amelynek eredményeként a papok többsége elmenekült. Az egykor Hajdúdoroghoz tartozó egyházközségek híveinek többsége vallást változtatott, ezáltal az egyházközségek többsége teljesen felszámolódott.

A magyar kormány nemzetiségpolitikai elképzelései a görögkatolikus egyház kapcsán

A bécsi döntést követően az érintett felek megfogalmazták a magyarországi görögkatolikus egyházzal kapcsolatos maximális célkitűzéseiket, amelyek homlokegyenest ellentmondtak egymásnak. A magyar kormány 1940 októberében ismertette a katolikus egyházat érintő átfogó egyházpolitikai elképzeléseit. A római katolikus egyházzal kapcsolatban a legfontosabb követelés az volt, hogy az 1930-at követően egyesített szatmári és nagyvárad-i római katolikus püspökséget válasszák szét és élükre magyar püspököt nevezzenek ki.²³ A görögkatolikus egyház kap-

19 MNL OL K 63, Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f. 1941-ben Nicolescu érsek halálakor újra felvetették, hogy szüntessék meg a vikariátusságot, ezúttal is sikertelenül. MNL OL K 63, Külügyminisztérium feljegyzése a görögkatolikusok ügyében. 1941. jún. 14. 300. csomó, 34. tétel, 4584/pol. 1941. 40. f.

20 IOSIF POP: *Credința și apostolat. Memorii* [Hit és apostolság. Visszaemlékezés]. Coord. Dimitrie Poptămaș–Melinte Șerban, Târgu Mureș, 2004. 73. A számok az 1930-as évekre vonatkoznak. A korabeli felfogás Maros megyét nem tekintette Székelyföldnek, a románok tiltakoztak is amiatt, hogy a magyar hatóságok miért a „székely vikariátusság” elnevezést használják. DJMS-Protropopiat, Arítion Popa régi esperes levele Iosif Popnak, amelyben kifogásolja a Székelyföld elnevezést. 1942. január 12. dos. 1871/1942. 5. f.

21 Maga helyett mindkét esetben Ioan Dredeșianu marosvásárhelyi papot javasolta. DJMS-Protropopiat, Iosif Pop helynök levele a balázsfalvi érsekhez optálási szándékáról. 1940. nov. 5. dos. 1819/1940. 5. f., illetve DJMS-Protropopiat, Iosif Pop levele Hossu püspöknek optálási szándékáról. 1941. febr. 12. dos. 1849/1941. 31. f.

22 Összesen négy alkalommal vett részt. GERGELY: *Az erdélyi görögkatolikus*, 103.

23 Ezzel párhuzamosan elfogadták, hogy a kettévágott gyulafehérvári római katolikus püspökség magyarországi részére Márton Áron püspök Kolozsvár székhellyel

csán a kormány kérte az 1919-ben Hajdúdorogtól elcsatolt 74 egyházközség visszacsatolását,²⁴ ezáltal a joghatóság kiterjesztését a területre. A máramarosi püspökség felszámolását arra hivatkozva kérte, hogy azt 1918 után alapították, miután visszacsatolták a hajdúdorogi és munkácsi egyházközségeket. A magyar kormány továbbá kérte mind Ferentiu, mind Suciu püspökök eltávolítását és a székelyföldi egyházközségek részére – Hajdúdoroghoz történt visszacsatolásukat követően – külön helynökség létrehozását.²⁵ A magyar tervezet egyrészt az 1918-as állapothoz való visszatérés szándékát tükrözte, másrészt semmilyen szinten nem vette figyelembe a román egyház érdekeit és érzékenységet.²⁶ A tervezet elfogadása a bécsi döntés és egyben az új határok elismerését jelentette volna a Vatikán részéről.²⁷

A román kormányzati körökben kezdetben nagy rémületet keltett a magyar kormány elképzelése. A románok úgy mérték fel, hogy a Vatikánban Magyarországnak sokkal jobb pozíciói vannak, és nem fogják tudni megakadályozni a magyar célkitűzéseket.²⁸ A román kormányzat mégis előterjesztette elképzeléseit, amelyek mindenben ragaszkodtak a

helynökséget hozzon létre, amelynek élére Sándor Imrét nevezte ki. EPL, Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útról. 1940. szept. 10. C. D/C, 5945/1941.

24 A gyakorlatban ez 70 egyházközséget jelentett, a Maros és Küküllő megyei egyházközségek (Alsóboldogfalva, Székelyszenterzsébet, Nyárádbálintfalva és Oláhzsákod) nem kerültek vissza.

25 A tervezetre vonatkozóan lásd: MNL OL K 63, Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában. 1940. okt. 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f., illetve: SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae). München, 1975. 87–88.

26 GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház Magyarországon, 1919–1945*. Budapest, 1999. 84–85.

27 A magyar elképzelések lényegét hasonlóan látja Marius Bucur is: MARIUS BUCUR: *Dim istoria bisericii greco-catolice române 1918–1953* [A román görögkatolikus egyház történetéből 1918–1953]. Cluj Napoca, 2003. 102.

28 Érveik szerint a magyarok pozícióit eleve megszabta az, hogy Magyarország katolikus állam, amely hagyományosan jó kapcsolatokat ápol a Vatikánnal. XII. Pius pápa 1938-ban – akkor még bíborosként – részt vett a budapesti eucharisztikus nagygyűlésen, ahol – a román érvelés szerint – sikerült megnyeri őt a „magyar ügynek.” Harmadrészt tudták, hogy Serédi prímásnak is jó kapcsolatai vannak a Vatikánban, ahol éveken át jogtanácsosként dolgozott. Vasile Grigorcea román vatikáni követ jelentése Hajdúdorog kiterjesztésének ügyéről. 1940. dec. 31. In *România–Vatican. Relații diplomatice 1920–1950* [Románia–Vatikán. Diplomáciai kapcsolatok 1920–1950]. I., Coord. Ioan Marius Bucur, București, 2003. 176–179. A román félnek a Vatikánban Tisserant bíborossal volt a legjobb viszonya, akinek döntő szerepe volt a román érdekek megvédésében. DJMM-Episcopia, Ferentiu nagyváradi püspök levele ismeretlenhez Hajdúdorog ügyében. 1940. dec. 7. dos. 298/1940. 2. f.

status quo fenntartásához, ennek alapja az 1927-es konkordátum volt. Ragaszkodtak ahhoz, hogy az észak-erdélyi román püspökségek továbbra is a balázsfalvi érsekség részei maradjanak, és semmilyen szálon ne kötődjenek a magyar katolikus egyházhoz. Emellett Nicolescu balázsfalvi érsek felvetette, hogy az 1918-at követően Magyarország területén maradt 14 egyházközséget, amely korábban román püspökséghez tartozott, csatolják vissza.²⁹

A Vatikán kezdettől igyekezett közvetítőként fellépni a két fél között. Ennek egyik legjellemzőbb pillanata a bécsi döntést követő napokban játszódtott le. Szeptember 6-án Maglione bíboros, vatikáni államtitkár megdöbbenésének adott hangot, kifejezte, hogy nem talál szavakat a bécsi döntésre.³⁰ Másnap, Rotta budapesti nuncius felkereste a magyar kormány képviselőjét, és kifejezte örömét Erdély visszatérése miatt.³¹ A Vatikánnak fontos volt, hogy megőrizze a jó viszonyt mindkét állammal, mivel ez volt az előfeltétele annak, hogy érvényesíteni tudja a katolikus egyház érdekeit. Ennek érdekében igyekezett mérsékelni a magyar követeléseket, másrészt betartani a Romániával kötött konkordátum előírásait. A görögkatolikus egyház ügyében a Keleti Kongregációnak volt döntő szava, s ez továbbra sem tudott túllépni az egykori sérelmeken, ugyanakkor az élén álló Tisserant bíboros inkább a román érdekek szószólójának bizonyult.

A magyar kormányzati politika kudarcának okai

A magyar kormányzat hajdúdorogi püspökséggel kapcsolatos elképzeléseinek kudarcra több bel- és külpolitikai tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a nagy arányú vallásváltoztatás, amit nagyban befolyásolt a helyi közigazgatás, másrészt a bevonulást követően végbement több templomrombolás, illetve –bontás. A Vatikán részéről fontos volt mindkét állammal fenntartani a jó viszonyt, amiben döntő szerepe volt Tisserant

29 Érvelése szerint azok csak rövid ideig, 1912 és 1919 között tartoztak Hajdúdoroghoz. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [Román Külügyminisztérium Levéltára], Bukarest, Fond 71/Transilvania [A Román Külügyminisztérium Erdélyre vonatkozó iratai]. (továbbiakban MAE, fond 71/Transilvania), Alexandru Nicolescu balázsfalvi görögkatolikus érsek emlékirata XII. Pius pápához. 1940. nov. vol. 206. 170–179. f.

30 Petrescu-Comnen román vatikáni követ jelentése a román Külügyminisztériumnak a Vatikán bécsi döntést illető magatartásáról. 1940. szept. 6. In *România–Vatican*, 158–159.

31 ADELA HERBAN: *România–Vatican. Relații diplomatice (1939–1950)* [Románia–Vatikán. Diplomáciai kapcsolatok 1939–1953]. Deva, 2008. 104.

bíborosnak, illetve a Szentszék keleti politikájában kulcsszerepet szánt Romániának. Az 1940-es uralomváltást követően is azonnal megindultak a rítus- és vallásváltoztatások, ezúttal elsősorban „román vallásokról” „magyar vallásokra.” Így nem maga a jelenség számított újdonságnak, hanem annak mértéke és egyes esetekben iránya. A magyar közigazgatás a korabeli magyar közfelfogásnak megfelelően igyekezett kiegyenlíteni a nemzetiség és felekezet közötti különbségeket. A különböző állami állásokba való bekerüléskor vagy azok megtartásakor szintén elvárás volt, hogy az illető áttérjen valamely „magyar felekezetre.”³² Harmadrészt, a két világháború között a román hatóságok által vallásváltoztatásra kényszerített hívek is igyekeztek visszatérni korábbi vallásukra, ez a jelenség az ortodox vallásra áttért korábbi görögkatolikus hívek esetében is megfigyelhető. Az áttérések mértéke nem ismert, becslésünk szerint egy-egy püspökségre vetítve, az áttértek száma 1500-3000 között mozoghatott, a legkevesebben a nagyváradi püspökség, a legtöbben a balázsfalvi érsekség területén tértek át. A különböző egyházak között e megoszlás aránya átlagban 2/3 a római katolikusok javára. Összességében az áttérések számát 10-15000 főre becsüljük, ennek 50-60%-a a Székelyföldre esik. A vatikáni körökben – nem függetlenül a román propagandától – visszatetszést keltettek a bevonuláskor történt atrocitások és a későbbi templomrombolások.³³ A magyar hatóságok utólag a jelenséget részben a katonai közigazgatással, részben azzal magyarázták, hogy a templomok felépítéséhez kötelezték a magyar hívek hozzájárulását is. Habár a magyar érvelésnek volt igazságmagja, a Vatikánnal nem lehetett úgy tárgyalni, mintha az események nem történtek volna meg. 1940 őszén–1941 elején 17 román templom semmisült meg (ebből öt görögkatolikus), további hármat pedig raktárrá alakítottak. Ebből tizenkettőt a katonai közigazgatás időszakában, ötöt pedig a polgári közigazgatás idején bontottak le. A 17 érintett templom közül csak négyet romboltak le, a többi hatósági bontás eredményeként számolódott fel.

32 Gergely Viktor gyimesbükki görögkatolikus pap beszámolója szerint még útkaparói állásból is elbocsátották híveit görögkatolikus vallásuk miatt. Gergely Viktor gyimesbükki pap beszámolója. 1940. nov. 22. In HÁMORI PÉTER: *Székely-oláh görögkatolikus sors történet*. Regio, 18 (2007) 2. sz. 207.

33 A román propaganda ezzel kívánta bizonyítani a magyarok „barbárságát.” MNL OL K 28, Feljegyzés a magyar királyi kormány és a Vatikán között függő kérdésekről. 1942. 12. csomó, 51. tétel, 1942-D-21211. 118–123. f. A jelenségre vonatkozóan lásd: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940* (Források a romániai magyarság történetéhez). Szerk. SÁRÁNDI TAMÁS, Csíkszereda, 2016. Ezen belül A román egyházak helyzete, a 'templomrombolások' c. alfejezet. 95–116.

A magyar kormány görög katolikus egyházakkal kapcsolatos politikája kudarcának egyik legfőbb okát Tisserant bíboros személyében látjuk. 1936–1959 között töltötte be a Keleti Kongregáció titkári tisztségét. A Vatikánon belül a keleti rítusok ügyében a Kongregációnak van döntő szava. A rendelkezésünkre álló források alapján Tisserantot nevezhetjük a román egyház legfőbb pártfogójának, pl. Hajdúdorog ügyében végig a román egyház érdekeit tartotta szem előtt. Tisserantot feltehetően 1937 szeptemberében, Romániába tett látogatásakor sikerült megnyerni a román ügynek. A bécsi döntést követően a román diplomácia aktivizálódott a görögkatolikus egyház ügyében és sorra látogattak el a Vatikánba a román állam és egyház fontosabb személyiségei Ion Antonescutól Nicolescu balázsfalvi érsekig. Minden esetben felkeresték Tisserantot is, Nicolescu látogatását követően megnyugvással közölte, hogy a bíboros továbbra is a „románok barátjának” tekinthető,³⁴ és a Vatikán ellen fog állni a magyar kormány kérésének. Vatikán Romániával kapcsolatos politikáját ebben az időszakban két faktor határozta meg: egyrészt reménykedett benne, hogy megvalósítható a teljes román lakosság vallási uniója, ami az román egyház létrejötte óta egy lebegő kérdés, ami krízishelyzetekben mindig felszínre került. A kérdés természetesen 1940-et követően is előtérbe került. A román görögkatolikus egyház, majd a kormány is jelezte, hogy amennyiben a Vatikán ellenáll a hajdúdorogi püspökség joghatósága kiterjesztésének, annak pozitív visszahatása lehet a román lakosságra, és akár a teljes vallási unióhoz is elvezethet.³⁵ A másik faktor a Vatikán keleti politikájához kapcsolódik, ami 1941-től erősödött fel, amikor a Szovjetunió elleni német támadásba a román hadsereg is bekapcsolódott, majd 1942-től román közigazgatás alá

34 *România-Vatican*, 127. Természetesen mindkét fél igyekezett minél befolyásosabb támogatókat szerezni. A magyar fél egyrészt bízott XII. Pius pápában, aki jó benyomást szerzett a magyar egyházzal 1938-as látogatásakor, illetve Hubert Noots-ban, a premontrai rend apátjában. MNL OL K 63, Vatikáni követség jelentése a Külügyminisztériumnak a magyar helyzetről. 1941. ápr. 10. 453. csomó, 1940, 54. tétel, 2508/1941. 21. f. Dudás püspök szerint Tisserant bíboros mellett Barbeta, a magyar ügyek biztosa sem volt kiegyensúlyozott, „hatottak rá a másik oldalról beadott panaszok.” MNL OL K 63, Dudás Miklós hajdúdorogi püspök pro memoárja vatikáni útjáról. 1941. jún. 17. 300. csomó, 34. tétel, 4584/pol. 1941. 38–39. f. Tisserant „románbarát” magatartása – feltehetően a görögkatolikus sajtó révén – a hívek körében is közismert lett, a püspöknek írt tiltakozó levelekben gyakran vált a fő ellenségévé. A hívek úgy értelmezték, hogy Tisserant egy „nemzeti ajándékot” akar adni a románoknak a magyar egyház kárára: „a román francia állítólagos fajrokonosság gőzétől megszáditva igyekszik elgáncsolni jogos igényeinket és szerzett jogainkat egyaránt.” GKPL, Az erdélyi hívek megsegítése érdekében alakult ún. Zempléni Bizottság felhívása. 1942. I-1-a. 433/1942.

35 BUCUR: *Din istoria bisericii*, 104.

került az ún. transznyisztriai terület. A Szentszék ismét alkalmat látott a térítés megindítására. A Vatikán elképzelése az volt, hogy Bukarest központtal létrehoznak egy önálló görögkatolikus érsekséget, amelynek alárendelnék a Regátban élő görögkatolikus híveket, és az érsekség térítő munkába is kezdene Transznyisztria területén. A tervnek nem lett gyakorlati hozadéka.

Az 1943-as közvetlen tárgyalások

A kudarc láttán, illetve a patthelyzet feloldása érdekében a Vatikán 1943 januárjában Rotta budapesti nuncius révén felszólította az érintett püspököket,³⁶ hogy kezdjenek közvetlen tárgyalásokba a további áttérések és az egyházközségek megszűnésének megakadályozása érdekében.³⁷ A Tárgyalási felhívás mögött feltehetően minden félnek más-más szándéka volt. A Vatikán célja a hívek megőrzése volt, anélkül, hogy a kérdést véglegesen rendezni kellene. Mivel a tárgyalások célja a hívek védelme volt, minden érintett püspök pozitívan fogadta a felvetést. Míg Dudás püspök örömmel vette a kezdeményezést és a kérdés rendezésének újabb lehetőségét látta benne, a román püspökök csak kényszerből egyeztek bele, és céljuk annak kisiklata volt.³⁸

Az első találkozóra 1943 márciusában került sor Budapesten, a tavaszi püspökkari konferenciát követően.³⁹ A találkozó elején Dudás püspök felvázolta a magyar hívek helyzetét. Szerinte tömeges hitehagyásra csak a magyar hívek körében került sor, mert a vallást és a nemzetiséget azonosították, és hiába kérték a Vatikánt, hogy csatolja vissza ezeket Hajdúdoroghoz, akár ideiglenes jelleggel is, erre nem volt hajlandó. A hívek

36 A felszólítás csak három püspököt érintett: Dudás hajdúdorogi, Rusu máramarosi és Hossu szamosújvári püspököt, nagyvárad apostoli kormányzó minőségében. Ez egyben azt is jelentette, hogy a Vatikán nem számolt Székelyfölddel. Hossu püspöknek sikerült elérnie, hogy a tárgyalásokba bekapcsolódjon Pop helynök is. DJMS-Protopopiat, Hossu levele Iosif Pop helynöknek a nuncius meghívásáról. 1943. febr. 3. dos. 1898/1943. 14. f.

37 DJMS-Protopopiat, Rotta budapesti nuncius levele Hossu püspöknek a tárgyalások megkezdése ügyében. 1943. jan. 21. dos. 1898/1943. 12. f.

38 Iosif Pop helynök nyíltan megvallotta a balázsfalvi érsekségnek küldött levelében, hogy mivel nem akarták, hogy azzal vádolják őket, hogy nem tesznek meg mindent a hívek protestáns hitre való áttérésének megakadályozása érdekében, inkább belementek a tárgyalásokba. DJMS-Protopopiat, Iosif Pop levele a balázsfalvi érseknek a budapesti tárgyalásról. 1943 tavasz. dos. 1898/1943. 136. f.

39 A találkozóra Hossu Budapesten fenntartott lakásán került sor, holott az lett volna a természetes, hogy Dudás püspök lássa vendégül a román felet.

türelmüket veszítve rítust vagy vallást változtattak.⁴⁰ A találkozó második felében amellet, hogy Dudás püspök fenntartotta, hogy ragaszkodik az összes egyházközség visszacsatolásához, részkérdésekben konkrét megállapodás körvonalazódott a püspökök között. A kérdésben a legengedékenyebbnek Rusu máramarosi püspök bizonyult. A püspökség megalakulásakor kilenc egykor Hajdúdoroghoz tartozó egyházközséget csatoltak hozzá, ezek közül kettőt, Nagykárolyt és Nagyváradot 1938-ban átcsatolták a nagyváradai püspökséghez. Rusu hajlandónak mutatkozott ezeket ideiglenes jelleggel átadni Hajdúdorognak és Hossu szamosújvári püspök sem emelt kifogást mint nagyváradai adminisztrátor.⁴¹ Emellet Rusu jelezte, hogy akár további kompromisszumra is hajlandó.⁴² Iosif Pop marosvásárhelyi esperes érseki helynöki minőségében kifejtette, hogy nincs felhatalmazása, hogy az egyházközségek sorsáról döntsön, de beleegyezett, hogy a magyar egyházközségekbe a hajdúdorogi püspökség küldjön papokat,⁴³ mivel neki nincs magyarul is beszélő papja.⁴⁴ A jegyzőkönyv első olvasatra meglepő, mivel korábban soha nem tapasztalt nyitottság figyelhető meg minden érintett részéről, s ha nem is rendezte volna a kérdést véglegesen, adott körülmények között a legmesszemenőbb kompromisszumos javaslatokat tartalmazta. A román püspökök látszólagos „megingására” nincs pontos magyarázatunk. Az

40 A találkozóról két jegyzőkönyv is fennmaradt: egy tervezet és egy magyar nyelvű változat. Dudás felvezetője csak a magyar nyelvűben található meg, DJMS-Protopopiat, Jegyzőkönyv a budapesti tárgyalásról. 1943. márc. 18. dos. 1898/1943. 43–45. f. A tárgyalások menete csak román nyelvű forrásokban található meg, a hajdúdorogi püspökség levéltárában csak Dudás püspök egy beszámolója található az első találkozóról.

41 Az érintett egyházközségek: Szárazberek, Csedreg, Sárközújlak, Nagypeleske, Kökényesd, Szatmárnémeti, Túrterebes, Nagykároly és Nagyvárad.

42 Rusu püspök már 1941-ben felvetette Tisserant bíborosnak, hogy természetes a püspökségek nemzetiségi alapon való elhatárolódása és elképzelhetetlen, hogy magyar egyházközségek továbbra is püspökségéhez tartozzanak. Kompromisszumos javaslata szerint 10 egyházközséget átadna Hajdúdorognak, cserébe hat olyan román egyházközségért, amely a munkácsi püspökség része. DJMM-Episcopia, Rusu püspök francia nyelvű levéltervezete Tisserant bíboroshoz a püspökség helyzetéről. 1941. febr. 1. dos. 298/1940. 7–14. f.

43 Iosif Pop évtizedekkel az események után visszaemlékezésében azzal magyarázta taktikáját, hogy ő biztosra vette, hogy Németország elveszíti a háborút és az egész terület visszakerül Romániához. Ha ez nem következne be, akkor a székelyföldi híveket mindenképp elveszítik, de akkor is fontos, hogy megmaradjanak katolikusnak. Ha a terület visszakerül Romániához, akkor a híveket könnyű lesz „visszahódítani” azzal, hogy a magyar papok helyett románokat nevez ki. Pop: *Credința și apostolatul*, 100–102.

44 DJMS-Protopopiat, Jegyzőkönyv a budapesti tárgyalásról. 1943. márc. 18. dos. 1898/1943. 43–45. f. Az érintett egyházközségeket a helyszínen jelölték volna ki, miután a két érintett fél küldöttje személyesen felkereste volna.

egyik tényező feltehetően Rusu püspök személye volt, aki már korábban is önként felajánlotta egyházközségek átadását, bár nem világos, hogy erről volt-e információja a magyar félnek. Pop esetében pedig a helyzet sajtáságos volt, mivel 1943-ra az érintett egyházközségek többsége a megszűnés határára sodródott, így neki is érdeke volt, hogy a magyar papok megállítsák, esetleg visszafordítsák a rítus- és vallásváltoztatásokat. Dudás püspök és a magyar kormányzat természetesen örömmel fogadta a kompromisszumos megoldást. Abban reménykedtek, hogy ha egyes egyházközségek átkerülnek, akkor az mozgalmat indít el a többi egyházközségben is, ami elvezethet azok átcsatolásához még a háború vége előtt. Ezért javasolták, hogy a jegyzőkönyvet minél hamarabb juttassák el a Vatikánhoz.⁴⁵

Mindezzel természetesen a román püspökök is tisztában voltak, így a budapesti találkozót követően azonnal megindult a lassú és fokozatos kihátrálás. Miközben Dudás püspök több levélben is sürgette, hogy véglegesítsék a budapesti megbeszélés jegyzőkönyvét, hogy azt továbbítani lehessen a Vatikánnak, Hossu jelezte, hogy módosítani szeretne a budapesti álláspontján. Arra hivatkozva, hogy nem rendelkezett kellő információval a nagyváradi püspökségről, visszakozott attól, hogy a két odacsatolt egyházközség visszakerüljön Hajdúdoroghoz.⁴⁶ Érvelésének lényege, hogy a két egyházközség hosszabb-rövidebb ideig román püspökséghez tartozott, így azok nem képezhetik vita tárgyát, míg a Rusu püspök által felajánlott egyházközségek korábban a munkácsi – korabeli felfogás szerint rutén –, és nem egy román püspökséghez tartoztak.⁴⁷ Dudás nem fogadta el Hossu érvelését, szerinte rutén egyházközségekről van szó, így a román püspökségeket nem érheti veszteség, és ezt nem lehet a román hívek védelmeként beállítani, miközben ez súlyos sérelem a magyar hívekre nézve.⁴⁸ Hossu ugyanakkor levélben kezdte győzködni Rusu püspököt, hogy lépjenek vissza a budapesti megbeszélésen képviseltektől. Érvelése szerint a nuncius felszólítása csak a hívek védelmét kérte, hogy megakadályozzák az egyházközségek megszűné-

45 MNL OL K 28, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium levele az erdélyi egyházközségek ügyében. 1943. jún. 9. 84. csomó, 139. tétel, 1943-D-24794. 781–782. f.

46 DJMM-Episcopia, Hossu püspök levele Dudás püspöknek a budapesti tárgyalásokról. 1943. ápr. 2. dos. 4/1941.

47 DJMS-Protopopiat, Hossu püspök levele Iosif Pop helynökhöz az egyházközségek átcsatolásáról. 1943. jún. 10. dos. 1898/1943. 65. f.

48 DJMS-Protopopiat, Dudás püspök levele Hossu püspöknek az egyházközségek visszacsatolásáról. 1943. júl. 5. dos. 1898/1943. 57–58. f.

sét, de nem kérte egyházközségek átcsatolását.⁴⁹ Rusu egyelőre kitartani látszott korábbi álláspontja mellett és egyetértett a budapesti jegyzőkönyv aláírásával.⁵⁰ Külön kérdést jelentett a Székelyföld ügye, Iosif Pop helynök – arra hivatkozva, hogy ő Budapesten sem ígérte egyházközség átadását – látszólag kitartott a megállapodás mellett. A megállapodás a magyar fél részére is okozhatott nehézségeket. Az természetes volt, hogy Dudás püspök fenntartotta az elvet az összes egyházközség visszacsatolásának ügyében, de a székelyföldi tényleges helyzet feltárása nem állt érdekében. Dudás beszámolójában jelezte is a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak, hogy amennyiben kül-, illetve belpolitikai okok miatt nem kívánatos, hogy kölcsön papokat küldjön a térségbe, akkor a kérdés rendezését azzal odázza el, hogy jelenleg nincs elegendő papja, akit kiküldhetne.⁵¹ Mindezzel együtt 1943 nyarán Dudás püspök kiküldte Papp György kanonokot Marosvásárhelyre, hogy Pop helynök emberével végigjárják az egyházközségeket, azonban ennek eredményéről nincs információnk.⁵²

Ilyen előzmények után került sor 1943 augusztusában az újabb találkozóra. A budapesti találkozón felvett jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy már ott megállapodtak-e egy újabb találkozóban, vagy az csak a későbbi események fejleménye volt. Rendelkezésünkre álló információk szerint Dudás püspök a nagyváradi találkozón a budapesti találkozó jegyzőkönyvét szerette volna véglegesíteni és aláírni,⁵³ míg Hossu szerint annak a budapesti folytatásának kell lennie, ahol majd levonják a „konklúziókat”.⁵⁴ A találkozó jegyzőkönyve szerint⁵⁵ a két román püs-

49 Érvelése szerint a Vatikán a románok érdekében halasztotta a kérdés rendezését a háború utánra, ezért szorítkozzanak arra, hogy a hívek lelki szükségletei mindenhol legyenek kielégítve. Levelében Hossu püspök így fogalmazza meg álláspontját: „Hisszük, hogy nem lenne célszerű, ha mi, önszántunkból, jönnénk, hogy kinyissunk egy kis ajtócskát, amiről szeretnénk azt hinni, hogy a mi érdekünkben maradt és marad a továbbiakban is zárva.” DJMS-Protopopiat, Hossu püspök levele Rusu püspöknek a tárgyalásokról. 1943. jún. 25. dos. 1898/1943. 67–70. f.

50 Ugyanakkor kifejezte fenntartásait, hogy a Vatikán és Balázsfalva elfogadja-e, ha ők megállapodásra jutnak. DJMM-Episcopia, Rusu püspök levéltervezete valószínűleg Hossu püspöknek a tárgyalásokról. 1943. júl. 16. dos. 4/1941. 122–126. f.

51 Dudás püspök levele a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak a tárgyalásokról. 1943 tavasza. GKPL, I-1-a. 433/1942.

52 DJMS-Protopopiat, Papp György kanonok levele Iosif Pop helynöknek székelyföldi kiküldetéséről. 1943. jún. 27. dos. 1898/1943. 71. f.

53 DJMS-Protopopiat, Dudás püspök levele Hossu püspöknek az egyházközségek visszacsatolásáról. 1943. júl. 5. dos. 1898/1943. 57–58. f.

54 DJMS-Protopopiat, Hossu püspök olasz nyelvű levele Rotta nunciusnak a tárgyalások állásáról. 1943. aug. 10. dos. 1898/1943. 87. f.

55 A találkozóról két jegyzőkönyv-variáns maradt fenn, azonban tartalmukban nincs

pök már teljesen más nézeteket vallott. Hossu továbbra is kitartott álláspontja mellett, hogy nem támogatja egyházközségek átcsatolását, s véleménye szerint a hívek lelki ellátása megfelelő a nagyváradi püspökségben, egyedül Érkörtvélyes településen van gond, ahol nincs pap. Az egyházközség ügyének megoldását azonban nem tartotta időszerűnek, maximális kompromisszumként egy hajdúdorogi pap kiküldését fogadta el.⁵⁶ A legnagyobb változás Rusu püspök magatartásában figyelhető meg. Míg ő korábban több egyházközség átadására is hajlandó volt, most már teljesen elzárkózott ettől, s ő is csak annyit hangsúlyozott, hogy a hívek ellátása megfelelő, de szükség esetén ő is hajlandó Hajdúdorogtól papot kölcsönözni. Iosif Pop helynök kitartott korábbi álláspontja mellett, s továbbra is hajlandó volt kölcsönpapokat fogadni. A román püspökök ezen pálfordulását látva a legmeglepőbb Dudás püspök magatartása volt, aki csak elvi álláspontját hangsúlyozta, hogy a cél a hívek lelki szükségleteinek kielégítése és minden kérésre hajlandó megfelelő papot kiküldeni.⁵⁷ A találkozót követően Dudás mintha ráébredt volna a helyzet fonákságára, levélben jelezte Hossu püspöknek, hogy a két találkozó között lényeges különbség van, ezért szeretné, ha mindkét találkozón elhangzottak megjelenének a végleges jegyzőkönyvben.⁵⁸ A román püspökök azonban már nem engedtek kialakított álláspontjukból és egységesen azt hangsúlyozták, hogy a két találkozó egymás folytatása volt, így a jegyzőkönyvben csak a Nagyváradon elhangzottaknak kell megjeleníteniük.⁵⁹ Nem világos, hogy sikerült-e bármilyen kompromisszumra jutni, és elkészült-e a tárgyalások végleges, hivatalosnak tekinthető jegyzőkönyve. Ugyanígy nem világos, hogy azt elküldték-e a Vatikánba, s ha igen, mi volt erre a Szentszék reakciója, ahogy a román görögkatolikus egyházi vezetés reakciója sem ismert.

lényeges eltérés.

56 DJMS-Protopopiat, Jegyzőkönyv a nagyváradi tárgyalásról. 1943. aug. 19. dos. 1898/1943. 85–86. f.

57 Uo.

58 DJMM-Episcopia, Dudás püspök levele Hossu püspöknek a tárgyalásokról. 1943. aug. 23. dos. 4/1941. 5–15. f.

59 DJMS-Protopopiat, Rusu püspök levele Dudás püspöknek a nagyváradi tárgyalásokról. 1943. aug. 30. dos. 1898/1943. 98. f. Rusu püspök kérte, hogy a végső jegyzőkönyvbe kerüljön be az a kitétel, amely a vallásváltoztatásokért egyértelműen a magyar hatóságokat, elsősorban a katonai közigazgatást tette felelőssé. DJMS-Protopopiat, Rusu püspök levele Hossu püspöknek a nagyváradi tárgyalás jegyzőkönyvéről. 1943. aug. 30. dos. 1898/1943. 99–100. f. Iosif Pop helynök tűnt a legkonzekvensebbnek, ő nem zárkózott el az elől, hogy a Budapesten elhangzottak is bekerüljenek a jegyzőkönyvbe. DJMS-Protopopiat, Iosif Pop helynök levele Dudás püspöknek a nagyváradi megbeszélésekről. 1943. szept. 12. dos. 1898/1943. 107. f.

A közvetlen tárgyalások is teljes kudarccal végződtek tehát, és ezzel az utolsó esély is elveszett, hogy Hajdúdorog kérdése – akár részlegesen is – megoldódjon. A nagyváradai találkozót látva egyértelmű, hogy Hos-su püspöknek sikerült megnyernie Rusu püspököt is, és anélkül, hogy bármilyen lépést tettek volna a magyar hívek érdekében, úgy állították be, mintha minden sérelem orvosoltatott volna. Ennek ellenére amiatt van jelentősége ezen találkozóknak, mivel az érintett püspökök először ültek le tárgyalni és az első tárgyaláson úgy tűnt, hogy mindegyik fél egyetért abban, hogy a hívek védelmében szükséges a kérdés rendezése. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a román püspökök is megoldásra váró kérdésnek tekintették Hajdúdorog ügyét. Ugyanakkor az első fordulón elhangzott javaslatok az egész időszak legmesszemenőbb és lekompromisszumkészebb felvetései voltak román részről, igaz ugyan, hogy csak első látásra. Egyrészt Rusu felvetése valójában nem a kérdés megoldására irányult, ő csak hajlandó volt az ún. rutén egyházközségeket átadni, amelyek korábban sem tartoztak román püspökséghez, ráadásul az időközben teljesen elmagyarosodott hívek eredete sem volt román. Mindezekkel együtt így is előremutató lépés volt, mivel a román egyház és püspökei többsége tagadta a magyar hívek létét. Ugyanakkor Dudás püspök is nehéz helyzetben volt, egyrészt először került kézzelfogható közelségbe egykori egyházközségek visszacsatolása, másrészt figyelemmel kellett lenni a kormányzati politikára is, amelynek a hosszú távú célja a további asszimiláció volt. Emiatt úgy kellett folytatni a tárgyalásokat és elfogadni az ajánlatokat – pl. hajdúdorogi kispapok kiküldése a Székelyföldre –, hogy közben nem volt cél a valós helyzet feltárása, hogy ezen egyházközségek többsége már felszámolódott vagy szétzilálódott. A közvetlen tárgyalások kapcsán az egyik megválaszolatlan kérdés Dudás püspök visszafogott magatartása, elsősorban a második tárgyalási fordulón. Feltevésünk szerint Dudás későre jött rá a román püspökök szándékára, ő úgy vélte, hogy ha azok elfogadták a nuncius felhívását, akkor törekednek a kérdés megoldására, és előtérbe a hívek, nem pedig saját egyházuk érdekeit helyezik.